

Morfologie II (CJA009)

Klára Osolsobě
osolsobe@phil.muni.cz
FIFA 5/II

SUBSTANTIVA ZE SUBSTANTIV

MUTACE B^s P^s (češtinář, Přemyslovec, socdemák, Pražan, mečoun, květináč, pískárna)

- Jména osob dle zaměstnání (konatelská)
- Jména osob dle příslušnosti (rodu, straně, ...)
- Jména obyvatelská
- Jména dle výrazného rysu (osob, zvířat, rostlin, věcí)
- Jména dle podobnosti
- Jména dle látky
- Jména věcí sloužící k účelu pěstování, přechovávání (nádoby) substancí
- Jména míst

Jména osob dle zaměstnání (konatelská) MUTACE B^s P^s

- významově blízká tzv. jménům činitelským (B^s P^v - deverbativům tvořeným od sloves)
- všimněme si: *stolař, truhlář, bednář* ALE *tesař, kovář*
- někdy mají tato substantiva dvojí možnou motivaci, a to dějové substantivum, nebo sloveso
- všimněme si: *soudce, mluvčí* ALE *výrobce, průvodčí*

Jak odlišit jména **KONATELSKÁ** a **ČINITELSKÁ** ?

- fundující slovo je **substantivum** (např. substantivum *stolař* je fundováno substantivem *stůl*)
- motivace je dána vztahem k **substanci** (*stolař* je člověk, který vyrábí nábytek pars pro toto je *stůl*)
- terminologicky: **JMÉNO KONATELSKÉ**
- ALE fundující slovo je **sloveso** (např. substantivum *tesař* je fundováno slovesem *tesat*)
- motivace je dána vztahem k **ději** (*tesař* je člověk, který vyrábí dřevěné předměty tak, že *teše/tesá/přitesává* dřevo)
- terminologicky: **JMÉNO ČINITELSKÉ**

Problém dvojí motivace

- V případě jmen osob vykonávajících nějakou činnost spojenou s fundujícím slovem může být přítomen motivačně fundanční vztah ke slovesu i dějovému jménu, přičemž není možné dát vždy jednoznačně přednost určitému slovu (potenciální fundující/motivující slova jsou příbuzná).

Příklad

- Substantivum *kovář* vztáhneme zřejmě spíše ke slovesu *kovat/kout* než k substantivu *kov*.
- Substantiva *soudce*, *mluvčí* vztáhneme zřejmě spíše ke slovesům *soudit*, *mluvit* než k substantivům *soud*, *mluva*.
- ALE u substantiv *výrobce*, *dozorčí* budeme váhat, zda je vztáhnout ke slovesům *vyrobit/vyrábět*, *dozírat*, nebo k substantivům *výroba*, *dozor*.

terminologie

- Pokud užíváme terminologii Dokulilovu, pak je třeba odlišit termín jméno konatelské a jméno činitelské tak, jak bylo naznačeno.
- Kromě toho lze použít termín jména osob, ta dále dělit dle zaměstnání atd.
- Na obdobný problém narážíme ovšem i u celé řady dalších slovotvorných kategorií/typů.

Jména osob dle příslušnosti (rodu, straně, ...) (příslušenská) MUTACE B^s P^s

- Od obecných jmen (apelativ) např. příslušnost v širokém slova smyslu *farník, voják, ...* ale také *protestant, revolucionář, pravdoláskař, ...*
- Od vlastních jmen (proprií) – osob např. příslušník rodu *Přemyslovec, Tudorovec, ...* přívrženec (významné osobnosti, často politika) *čapkovec, klausovec, havlovec, ...*
- Od vlastních jmen (proprií) – neosob např. příslušníci stran a hnutí *socdemák, socialista, mladočech, lumírovec, májovec, květnák, ...*

Jména osob dle vztahu k místu, kde žijí (**obyvatelská**) MUTACE B^s P^s

- Od obecných jmen (apelativ) např. *horal, ostrovan, měšťák, vesničan, občan, nebešťan, suchozemec, ...*
- Od vlastních jmen (proprií) např. *Rakušan, Brňák, Američan, Australan, Litevec, Marokánec, Marťan, ...*

Všimněme si

- slovotvorné dublety/synonyma *Asiat/Asijec*
- nepravidelnosti/rozšíření odvozovacího základu *Maročan/Marokánec*
- alternace při derivaci *Florent'an, Bretonec*
- Více: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

Jména dle **výrazného rysu** (osob, zvířat, rostlin, věcí) MUTACE B^s P^s

- Jména osob *nosáč, okáč, bradáč, vlasáč, ...*
- Jména zvířat *okoun, hlavatka, knírač, ...*
- Jména rostlin *hlaváček polní, ...*
- Jména věcí *ucháč, ...*

Jména dle **výrazného rysu významově** blízká jménům dle **podobnosti**

- Jména dle podobnosti mohou být odvozena jak od **substantiv** (**B^s P^s** - desubstantiva tvořená od substantiv), tak od **adjektiv** (**B^s P^a** - deadjektiva tvořená od adjektiv viz níže).

Jak odlišit jména dle podobnosti **desubstantivní** a **deadjektivní** ?

- fundující slovo je **substantivum** např. jména osob (*na ježka*), zvířat (*vlčák, mečoun, ...*), rostlin (*zvonek, srdcovka, ...*), nerostů (*krevel, ...*), věcí (*zubák, ...*).
- fundující slovo je **adjektivum**

Jména dle látky MUTACE B^s P^s

- *bramborák, bramboračka, ...*
- *dřeváky, gumáky, ...*
- často jsou velmi podobná **deadjektivům** (viz níže)

Jména věcí sloužící k účelu pěstování, přechovávání (nádoby) substancí

MUTACE B^s P^s

- nádoby na uchovávání substancí např. *cukřenka, solnička, uhlák, ...*
- významově blízká tzv. jménům prostředků (B^s P^v - deverbativům tvořeným od sloves).
- všimněme si: *květináč* ALE *pekáč*
- významově blízká také názvům míst, kde se něco (substance) ukládá (*peřiňák*), uchovává (*knihovna*), chová (*ovčín*), těží (*pískárna*) atd.

Jména míst **MUTACE B^s P^s / MUTACE B^v P^v**

- komplexní kategorie, u níž je primární význam utvořeného substantiva a sekundární fundačně/motivační vztah k základovému slovu, jímž může být ja **substantivum**, tak **sloveso**.
- typicky se stejné derivační prostředky (sufixy) pojí jak se základy **substantiv** (*ohniště, řečiště*), tak **sloves** (*hřiště, bydliště*).
- ALE u substantiv *bojiště* budeme váhat, zda je vztáhnout ke **slovesu** *bojovat*, nebo k **substantivu** *boj*.

Jména míst **MUTACE B^s P^s**

- porost (většinou desubstantiva) např. *březina, dubina, smrčina, borek, trávník, maliniště, ...*
- místo chovu dobytka např. *hřebčín, konírna, kravín, ovčín, slepičárna, králíkárna, kurník, ...* Všimněme si slovotvorných dublet/synonym např. *ovčín/ovčinec/ovčárna.*
- místo těžby, zpracování, výroby např. *pískárna, cementárna, vápenka, vodárna, sklárna, ...* Všimněme si slovotvorných dublet/synonym např. *pískárna/pískovna/pískoviště.*

Jména míst MUTACE B^v P^v

- fundující sloveso označuje činnost, která probíhá na příslušném místě
- častý je výskyt slovotvorných dublet/synonym (*hřiště/herna, učebna/učiliště/učňák, ...*)
- s desubstantivy mají společný inventář prostředků derivace (sufixy), je tudíž někdy obtížné odlišit, zda jde o **desubstantivum** (*ohniště*) nebo **deverbativum** (*hřiště*) ALE *tábořiště, sprchárna, tržiště, smetiště, vozovna, ...*

Jak odlišit **desubstantiva** a **deverbativa**?

- problematické je to, že podobně jako u některých jmen osob existuje možnost dvojí motivace (viz výše).
- u jména místa, na němž se odehrává nějaká činnost spojená s fundujícím slovem, může mít motivačně fundanční vztah jak ke **slovesu**, tak k **dějovému jménu**, přičemž není možné dát vždy jednoznačně přednost určitému slovu (potenciální fundující/motivující slova jsou příbuzná).

Formální znaky ukazují na motivaci **dějovým jménem**

- *nálevna, nástupiště,*
- *záložna, závodiště*
- *výstaviště, výkupna*
- *útočiště, úschovna*

Nelze úplně spolehlivě prokázat, že jde o derivaci od slovesného kmene

- u substantiv na *-árna/-írna/-ovna* je poměrně komplikované dokazovat, že segmenty *-á/-í/-ov* lze interpretovat jako kmenotvorné přípony (části kmenotvorné přípony) (srv. více OSOLSOBĚ, Klára. Korpus jako zdroj dat pro studium slovo tvorby. In Vladimír Petkevič, Alexandr Rosen. *Korpusová lingvistika Praha 2011 3. Gramatika a značkování korpusů*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2011. od s. 10-23, 14 s. ISBN 978-80-7422-116-3.)

Všimněme si též možné segmentace

- *sufixem –iště* se odvozuje od základu substantiva, slovesného kořene nebo dějového jména (někdy je problematické posledně jmenované případy od sebe odlišit)
- *nicméně máme též substantiva označující místa jako koupaliště, učiliště, propadliště, brouzdaliště*
- možná segmentace je u nich *koup-a-l-iště, uč-i-l-iště, propad-0-l-iště, brouzd-a-l-iště*, nicméně není přítomen žádný významový rys, který by napovídal význam ?minulého/ukončeného děje

Názvy míst tvořená od předložkových spojení **MUTACE B^s P^{s/c}**

- *ná-měst-í, ná-draž-í, ná-břež-í, ná-rož-í, ná-vrš-í, ná-moř-í*
- *zá-zem-í, zá-moř-í, zá-kulis-í, zá-pěst-í, zá-tiš-í, zá-kout-í, zá-hlav-í, zá-praž-í, zá-větr-í, zá-hrob-í, zá-kamp-í, zá-svět-í, zá-dveř-í, zá-ňadř-í,*
- *prů-čel-í*
- *ú-pat-í, ú-stran-í, ?*
- *vý-slun-í, ?*
- *? pů-neb-í*

Najděte další jména míst derivovaná jako *vý-slun-í*

<u>lemma:</u>	<u>##</u>
výročí	112111
výtržnictví	12911
výsluní	7273
výstavnictví	1129
výtvarnictví	850
výkaznictví	420
výskání	171
výtvarničení	109
výzkumnictví	22
významosloví	15
výletování	13
výsknutí	11
výstřednictví	5
výdělkářství	4
východočešství	3
východňárství	2
výčepnictví	1
východnictví	1
výšivkářství	1
vývojesloví	1
výdělkaření	1
vývojářství	1

Najděte další jména míst derivovaná jako *ú-pat-í*

<u>lemma:</u>	<u>##</u>
území	239239
úsilí	58451
údolí	56178
úmrtí	32886
účetnictví	22398
účinkování	10263
úskalí	8935
ústředí	8227
úpatí	7163
účtování	6709
ústí	6007
ústraní	5603
ústrojí	5469
úročení	4444
úbočí	3820
údobí	2742
úplatkářství	2578
úsloví	2432
útočení	1917
úvěrování	1769
úřadování	1413
účastenství	398
úžlabí	380

Najděte další jména míst derivovaná jako *ú-pat-í*

úpění	348
úkolování	140
úvodí	60
úmoří	55
účastnictví	49
ústrojenství	44
úředničení	38
úrokování	38
úpravárenství	21
úžení	20
úpravnictví	18
úřednictví	15
úžívání	12
ústavnictví	12
údernictví	11
účastnění	11
údržbářství	10
úhlování	8
ústupkaření	5
úchylkářství	4
úkrají	4
úderničení	4
úplatkaření	4
účaří	4

SUBSTANTIVA Z ADJEKTIV

MUTACE B^s P^a (lakomec)

- Deadjektiva – substantiva odvozená od **adjektiv**, fundujícím slovem je adjektivum, motivačně je slovo utvořené vysvětlitelné vztahem k **vlastnosti** pojmenované základovým adjektivem.

Jména nositelů vlastností

- osoby (*lakomec, tupan, nostatec, černochoch, bělochoch, rudoch, ...*)
- zvířata (*žlutásek, bělouš, hroznýš, ušatec, modřinka, ...*)
- rostliny (*bledule, fialka, ostrice, ...*)
- nerosty (*růženín, hnědel, ...*)
- věci (*zelňačka, makovec, ...*)

Všimněme si obdob s názvy dle látky

- *zelňačka* < *zelná polévka* ? *bramboračka* < *polévka z brambor /bramborová*
- *elastáky* < *elastické kalhoty* ? *gumáky* < *boty z gumy /gumové*

Úkol: Zjistěte motivaci substantiv

- *živec*
- *pestřec*
- *lýkovec*
- *břestovec*
- *sádrovec*
- *kamenec*

Co mám umět?

Definice a příklady

- Slovtvorné typy desubstantivních substantiv kategorie mutace (jména konatelská, příslušenská, obyvatelská, dle výrazného rysu, dle podobnosti, dle látky, věcí sloužící k účelu pěstování, přechovávání (nádoby) substancí, jména míst)
- Slovtvorné typy deadjektivních substantiv kategorie mutace (jména nositelů vlastností)
- problémy dvojí motivace
- kdy a jak lze poznat rozdíl fundace slovesem a dějovým jménem